

Arşiv Belgeleri Bağlamında Emirgan/Mirgün Hamid-i Evvel Caminin Tarihi Ve Mimari Özellikleri

History and Architectural Features of Emirgan / Mirgün (Hamid-İ Evvel) Mosque in the Context of Archive Documents

Mehmet Memiş* -Neziha Bezci**

Öz

I. Abdülhamid (1774-1789) döneminin önemli eserlerinden biri olan ve 1196/1781'de inşa edilen Emirgan Camii, ismi ile aynı adı taşıyan, İstanbul'un Rumeli yakasındaki Emirgan semtinde bulunmaktadır. Vakfiyeye göre camii ile birlikte hamam, su değirmeni, dükkânlar, fırın, kayıkhanesi, iskele inşa edilmiştir. Araştırmamızın konusunu Emirgan Camii çevresinde oluşan Emirgan semti ve ilk yapıldığı dönemden günümüze kadar caminin geçirdiği onarımlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda söz konusu yapı ve çevresi ile ilgili çalışmalar arşiv kaynaklarına dayanılarak ele alınmıştır. Ayrıca Emirgan Camii'nin inşa edildiği dönemin sanat anlayışına değinilerek zaman içindeki değişimin daha iyi ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle semtin tarihçesi, caminin inşası, dönemin sanat anlayışı ve elde edilen onarım belgeleri tarih sırası göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra caminin tamamlayıcı unsurlarına da kısaca değinilmiş, bugünkü halinin tasviri ile çalışma nihayetlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emirgan Camii, Emirgan semti, Mirgün, Hamid-i Evvel Cami

---

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, mmemis@sakarya.edu.tr

** YLS Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, nbezci@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 23 Nisan 2019

Abstract

The Emirgan Mosque which one of the most important monuments of Abdulhamid I and was built in 1196/1781 is located in Emirgan district on the Rumeli side of İstanbul. According to waqfiyya along with baths, water mills, shops, bakery, boathouse and pier were built together with the mosque. The subject of our research is the Emirgan district, which is formed around the Emirgan Mosque, and the restoration of the mosque from the first time until today. In this context, the studies related to the structure and its environment are presented based on the archive resources. At the same time, restoration of the mosque has been tried to be put on the basis of archive sources from the first time until the present day. Otherwise, this article aimed to better explain the change in time by referring to art understanding of the period when Emirgan mosque was built. In this context, history of the neighborhood, construction of the mosque, art concept of the period and repair documents obtained were taken into consideration by taking the history order into consideration. In addition, the complementary elements of the mosque are briefly mentioned in this article. As a result, this article with the description of the present state of the mosque has been completed.

Key Words: Emirgan Mosque, Emirgan District, Mirgün, Hamid-i Evvel Mosque

Giriş

Hamid-i Evvel Cami Boğaziçi'nin servi ağaçlarıyla kaplı Emirgan semtinde bulunmaktadır. Çalışmada caminin yapılışı, tarihsel gelişimi ve mimari dönüşümü ele alınmaktadır. Cami ile ilgili kısıtlı bir literatür bulunmaktadır. İlgili literatür onarım belgeleri üzerinden caminin tarihsel gelişimini içermemektedir. Cami hakkındaki anlatıların ve camideki kitabelerin üzerinden bilgi içeren ama akademik olmayan metinlerin yanında Emirgan semtini ve I. Abdülhamit dönemi dini yapıları genel olarak ele alan yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Çalışmayı farklı kılan önemli nokta arşivlerdeki onarım belgeleri üzerinden caminin değişimin anlaşılır kılınmaya çalışılmasıdır.

Çalışmanın kısıtı ise Cami hakkındaki ilk belgelere II. Mahmut dönemi ve sonrasında rastlanmış olmasıdır. Bu nedenle caminin kitabesi hariç orjinal yapısı üzerine somut bilgilere ulaşılamamıştır. Fakat II. Mahmut döneminde yeniden inşası ve sonrasındaki tamiratlarla değişimi takip edilebilmiştir. Cami semtin de merkezini oluşturmakta ve tamamlayıcı yapılarıyla Emirgan semtine kimlik kazandırmaktadır. Çalışmada arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler literatür taramasından elde edilen bilgilerle doğrularak kullanılmıştır. Semtin tarihi, dönemin sanat anlayışının yapıya yansımaları, caminin değişimi, tamamlayıcı yapıların oluşumu ve son onarımdan sonraki hali sırasıyla ele alınarak betimleyici bir çalışma yapılmıştır. Arşiv olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu arşivi yoğun olarak kullanılmıştır.

Emirgan semti İstanbul'un Rumeli yakasında, Baltalimanı ile İstinye arasında Sarıyer sınırları içerisinde bulunmaktadır. Semt, Emirgan korusu, sahil yolu, Emirgan Camii ve çeşmesinin yanındaki Çınaraltı Kahvesi ile ünlüdür.

Günümüzde Baltalimanı'ndan İstinye kıyılarına kadar uzanan bölge içerisinde yer alan semtin, Antik ve Bizans dönemlerinde servi ormanlarıyla kaplı olduğu bilinmektedir (Şehsuvaroğlu, 1952:71). Bu sebeple Bizans döneminde bu bölgeye Rumca kökenli ve servi ormanı anlamına gelen "Kyparades" denilmiştir.

Semtin, Bizans döneminde önemli bir yerleşim yeri olduğu ve Boğaziçi'ndeki diğer yerleşkelerde olduğu gibi dini yapılarla donatıldığı günümüze ulaşan arkeolojik kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bunlardan biri MS. 1.-2. yüzyıllara tarihlendirilen ve balıkçı ve denizcilerin saygı duyduğu tanrıça Hekate'ye atfedilen tapınaktır. Tapınak günümüzde Boyacaköy sınırları içinde bulunmaktadır (Çelebi, 2013:31).

Osmanlı döneminde bölgede 16. yy. başlarına kadar yoğun bir yerleşme olmadığı bilinmektedir. Yüzyılın ortalarına doğru semtin bulunduğu koruluğun Nişancı Feridun Bey'e bağışlandığı ve kendisinin buraya bir yazlık köşk, bir av köşkü ve yazlık bahçeler inşa ettirdiği ve böylece Osmanlı dönemindeki ilk yerleşimin gerçekleştiği görülmektedir.

Söz konusu koruluğun, yaklaşık yüzyıl sonra IV. Murad tarafından, ismini Yusuf Paşa olarak değiştiren Emirgünoğlu Tahmasb Kulu Han'a bağışlandığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu döneme kadar Feridun Bey bahçesi olarak anılan bölge 17. Yüzyıldan sonra Emirgünoğlu Bahçesi olarak anılmaya başlamıştır. Günümüzdeki Emirgan ismi buradan gelmektedir (Aysu, 1994:168).

IV. Murat'ın vefatından sonra başa geçen Sultan İbrahim'in emri ile katledilen Emirgünoğlu'na ait yalı ve araziler, Sultan tarafından müsadere edilerek Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya bağışlanmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra Emirgan'daki bu yapıların bir süre boş kaldığı bilinmektedir.

Evliya Çelebi de Seyahatname'sinde Bağdat fatihi IV. Murat'ın sık sık Mirgün bahçelerini ziyaret ettiğini belirtmiş ve bu bahçelerdeki içlerinde küheylan atların bulunduğu hünkâr ahırlarına değinmiştir (Zıllı, 1996:206). Çelebi, bu bahçeleri "Cümle binası tarzı acem üzere tarh olunup, dört duvarı billurdan bir ali hamamı vardır. Gül ve gülistan içinde bulunan bu hamamdan bülbüllerin yuvalarında yavrularını besledikleri seyredilir. Bu bağın dışarısında binlerce büyük ağaç vardır." ifadeleriyle anlatmaktadır (Çelebi, 2013:4).

I. Abdülhamid dönemine kadar yapıların sırasıyla Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi, Mehmed Emin Salim Efendi, Şeyhülislam

Vassaf Abdullah Efendi, Mehmed Esad Efendi ve Şeyhülislam Esad Efendizade Mehmed Şerif Efendi tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Varisi olmayan Şerif Efendi'nin 1778'deki ölümünden sonra Emirgan'daki bu arazilerin bir kısmının I. Abdülhamid tarafından imarete bağışlandığı, kalan kısmının da parsellenerek halka satıldığı görülmektedir (Çelebi, 2013:35).

I. Abdülhamit Vakfiyesine göre Mirgünoğlu yalısı mahallindeki camiye vakfedilmiş arazilerin sınırları aslında semtin de sınırlarını oluşturmaktadır. Vakfiyeye göre sınırlar şöyledir;

“Cami hududunun başladığı yer Tokmak Burnu mevziinden İstinye mezarlığına kadar uzanır. Oradan Topal Osman ve Kara Mehmedoğlu Kara Mustafa bağında sona erer. Oradan da Sinaoğlu ve Türk Ali ve Peksemedçi namıyla bilinen kimsenin bağlarına ve Yunanoğlu ve Telbisioğlu Andon bağlarına kadar sürer. Sonra İsmail Odabaşı bağı, oradan adı geçen Telbisioğlu'nun kardeşi Totoş merasında sonlanan bağına kadar gider. Yine meraya bitişik Totoş'un bağına kadar varır. Oradan da Markaroğlu Andon Zımmi bağına, sonra Hisarlı Hocoğlu ve Papasoğlu bağlarından Yağlıkçı İsmail¹ bağından Defter-emini Abdullah efendi bağı ve adı geçenin çayıra bitişik bağına, sonra Köprülüzade arsasına ve Ferahabad'a, sonra yine zikredilen Tokmak burnunda deniz sahiline kadar uzanarak sona erer.”²

Vakfiyeye göre ayrıca Emirgan Camii ile birlikte burada bulunan dükkânlar, su değirmeni, hamam, fırın, kayıkthane, iskele ve Boğaziçi'ndeki Hisar'dan (Rumelihisarı) buraya nakledilen gümrük vakfa aittir ve buranın işleyişi için İstanbul ve Anadolu'daki vergi ve gümrük gelirleri tahsis edilmiştir.³

III. Selim döneminde Emirgan, devlet büyüklerinin ilgi gösterdiği

---

1 VGMA, Sultan Hamid Evvel İbni Sultan Ahmed Halis Defteri, 179 / 1407, 37 (H.15 Muharrem 1195 – M.11 Ocak 1781)

2 VGMA, Sultan Hamid Evvel İbni Sultan Ahmed Halis Defteri, 179 / 1407, 38 (H.15 Muharrem 1195 – M.11 Ocak 1781)

3 VGMA, Sultan Hamid Evvel İbni Sultan Ahmed Halis Defteri / 179 / 1407, 39 (H.15 Muharrem 1195 – M.11 Ocak 1781)

meşhur Boğaz semtlerinden biri olmaya devam etmiştir (Şehsuvaroğlu, 1952:241). II. Mahmud zamanında da önemini koruyan Emirgan ve çevresindeki yapılarla ilgili bilgilere bu dönemde hazırlanan Bostancıbaşı Defterinden ulaşılmaktadır. Söz konusu kayıtlarda Emirgan'da bulunan ve günümüze gelen ya da gelemeyen yapılar, isimleri ve sahiplerine yer verilmiş, bunların yanı sıra burada, devlet erkânından gümrükçü, surre emini, zimmet halifesi, defterdar, kadı ve müderrislerin ikamet ettiği belirtilmiştir (Aysu, 1994:168). 1829'da II. Mahmud'un karargâhını Tarabya'ya naklettiği ve Tarabya kasrında kaldığı dönemlerde Cuma namazlarını kılmak için Emirgan Camii'ne gittiği de kaynaklarda belirtilmektedir (Şehsuvaroğlu, 2013:242).

Cumhuriyetin ilk yıllarında semtteki yalılar terkedilmiş ve bakımsız kalmış olsa da 1950 sonrasında semt yeniden değer kazanmış, Boğaziçi'ndeki imar yoğunluğu yeniden artmıştır. Hatta Karadeniz yoluyla gelen göçmenlerin semtte gecekonduvari yerleşimlere neden olduğu bilinmektedir. Bu nedenle İstanbul imar hareketleri çerçevesinde 1956-1960 yılları arasında Emirgan'dan da geçirilen boğaz sahil yolu açılmış, yolun oluşumunda rıhtım ve deniz doldurularak semte yeni bir biçim verilmiştir. Tahribata da neden olan bu yol, sahil boyunca sıralanan yalı ve kayıkhanelerin kendilerine has yapılarının bozulmasına sebep olmuştur (Çelebi, 2013:40).

Emirgan Camii'nin İnşası

Mirgünoğlu yalısı yerine inşa edilen Emirgan Camii, ana kapısı üzerindeki celi ta'lik hatla yazılmış manzum kitabesine göre 1196/1781'de I. Abdülhamid döneminde yapılmıştır (Demirsan, 1994:169).

Tarihi Cevdet'te verilen bilgiye göre caminin inşa tarihi 1194 H. (1780 M.) dir. Ahmet Cevdet paşa bu eserinde Emirgan Camii hakkında; "Mirgünoğlu sâhilhânesi civarında bir câmi'-i şerif binasına irâde-i seniyye ta'allûk itmekle derhal vaz'-ı esâs olunup sekiz-on ay zarfında hitâm bulmuştur. Pâdişâh-ı enam, hazretlerinin ol cây-ı ferah-fezâyâ bu vech ile rağbeti meşhûd-i enam olıcak refte refte furun ve hammâm ve değirmen ve dükkânlar ve

yalılar yapılarak az vakit zarfında ma'mûr olmuştur." ifadelerini kullanmıştır (Ahmet C. P., 1994:142). 1893-1897 yılları arasında Mehmed Süreyya Bey tarafından hazırlanan Sicil-i Osmani'de de I. Abdülhamid'in Emirgan'a camii ve hamam yaptırdığı belirtilmektedir (Mehmed, 1996:1-2).

Goodwin'in delillendiremediği bazı şüpheleri olmakla birlikte yapının, yerli bir mimar olan Hafız İbrahim Ağa'nın baş mimar olduğu süreçte batı etkileriyle 1781 yılında tamamlandığı belirtilmektedir (Goodwin, 2012:508).

I. Abdülhamid vakfiyesinde Mirgün sahilinin çevresinde, mübarek meleklerin ziyaretine layık ve Allah'a diğerlerinden daha yakın olan yüksek kubbeli güzel bir cami olduğu bilgisi yer almaktadır. Bununla birlikte Şehzade Sultan Mehmet hazretleri ile valideleri Hümaşah kadın hazretlerinin tertemiz ruhları için de zikredilen caminin dergâh kapısının üzerinde her ikisinin de isimlerine yer verildiği belirtilmiştir. Farz namazlarında, özellikle Cuma günleri ve bayramlarda tarif-han olan kimse onların açık lakap ve niteliklerini zikretmekle yükümlüdür. Ayrıca hazır bulunan cemaatten onların makamları ebedi cennet olsun diye dua etmeleri istenmiştir.⁴ Bunun dışında vakfiyenin ikinci zeylinde I. Abdülhamit'in hayratı olarak Mirgün'de tamir edilen bir adet çeşmeden de bahsedilmektedir.⁵

Dönemin Sanat Anlayışının Cami Üzerindeki Etkileri

Emirgan Camii'nin ilk yapıldığı dönemdeki mimari üslubu, ayrıntıları, süsleme özellikleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Nedeni ise caminin I. Abdülhamid dönemindeki halinden sadece kitabesinin günümüze ulaşmış olmasıdır. 19. yüzyılda II. Mahmud döneminde yenilendiği anlaşılan Emirgan Camii'nin, I. Abdülhamid döneminin barok mimarisi yerine, II. Mahmud döneminin ampir üslup özellikleriyle yeniden inşa

---

4 VGMA, Sultan Hamid Evvel İbni Sultan Ahmed Halis Defteri, 179 / 1407, 60 (H.15 Muharrem 1195 – M.11 Ocak 1781)

5 VGMA, Sultan Hamid Evvel İbni Sultan Ahmed Halis Defteri, 179 / 1407, 62 (H.15 Muharrem 1195 – M.11 Ocak 1781)

edildiği anlaşılmaktadır. Cami, mimarisi ve süslemeleri ile II. Mahmut döneminin özgün örneklerinden biri olmuştur.

Emirgan Camii'nin ilk yapım tarihinden iki yıl sonraya tarihlenen I. Abdülhamid (Emirgân) çeşmesi günümüze kadar ayakta kalan en orijinal kısımdır. Çeşmenin de cami gibi Sultanın zevcelerinden Hümâşah Hatun ile oğlu Şehzade Mehmet'in ruhlarını şad etmek için yaptırıldığı kitabesinde belirtilmektedir. Cami ile aynı dönemde yapılan çeşmenin süsleme programına dayanılarak Emirgan Camii'nin I. Abdülhamid dönemindeki üslupları hakkında tahmin yürütülebilir. Külliye elemanlarından biri olduğu düşünülen çeşme, I. Abdülhamid dönemi sanat anlayışı altında Türk rokoko ve barok üslubunda inşa edilmiştir. Bu bağlamda sekiz ayda tamamlanan Emirgan Camii'nin bezeme programının da Türk rokoko ve barok üslubunda inşa edildiği düşünülmektedir.

Emirgân çeşmesi sekizgen planlı olup mermer malzemelidir. Tek kubbeli çeşme, derin saçaklı kurşun bir çatı ile kaplanmıştır. Çeşmenin her bir köşesinde gömme sütunlara yer verilmiş, düz yüzeylerine kitabeler eklenmiş ve muslukların yerleştirildiği ayna taşlarına ise Türk rokoko üslubunda bezemeler nakşedilmiştir.

II. Mahmud (1808–1839) dönemiyle birlikte Türk sanatında ampir üslubun etkili olmaya başladığı görülmektedir. III. Selim, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde benimsenen bu tarz adeta devletin resmi üslubu konumuna gelmiştir. Özellikle süsleme programlarında etkisini gösteren söz konusu üslupta (Eyice, 1995:160); kıvrılmış akantus yaprakları, çiçek dolu vazolar, kılıçlar, bayraklar, müzik aletleri, tüy ve perde motifleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Ödekan, 1993:248). Bu bilgiler ışığında II. Mahmud zamanında 1838 yılında yeniden inşa edilen Emirgan Camii süsleme programında barok üslubun yerini neden ampir üslubun aldığı daha iyi anlaşılmaktadır.

Caminin dış beden duvarlarında görülen gömme payeler, duvarları çevreleyen kirişler, yuvarlak kemerler üzerindeki dışarıya taşkın kilit taşları ile klasik dönemden beri cami pencerelerine uy-

gülan demir parmaklıkların yerini sade görünlü şebekelerin alması ampir üslubun dış cepheye getirdiği yeniliklerdir. Cami içinde uygulanmaya başlanan ve II. Mahmud dönemine mal edilen en önemli özellik ise ahşap tavanın göbeğine ve Hünkâr mahfilinde bulunan kafes levhaların üzerine uygulanan “Sultan Mahmud Güneşi”dir (Demirsan, 1994:170). Ayrıca iç mekânda sütun başlıklarının üst sıradakilerinin volütlu alt sıradakilerinin akantus yapraklı olması, pencere köşelerinde ve iki katı birbirinden ayıran kuşaklar arasında kullanılan rozetler, ahşap tavanın ortasında yarım oval formların tutturulduğu fiyonklar, mihrap ve minberdeki bezeme kompozisyonları da ampir üslubun özelliklerindedir. Özellikle Hünkâr mahfilinin harim tarafını kaplayan pirinç döküm tekniğinde yapılmış kafes levhaların ampir üslupta bezendiği görülmektedir. Kafeslerin ortasında bir meşale ve onun çevresine serpiştirilmiş kurdeleler, çiçek motifleri ve buğday başaklarından oluşturulmuş kompozisyon “Sultan Mahmud Güneşi” ile taçlandırılmıştır. Kafesin üç tarafını çevreleyen bordürün köşelerinde çiçek motiflerine iç kısımlarında ise asma yaprakları arasına yerleştirilmiş üzüm ve buğday başaklarına yer verilmiştir (Çetinaslan, 2012:190).

Arşiv Belgeleri Işığında Emirgan Cami’nin Geçirdiği Onarımlar

Emirgan Camii’nin sonraki dönemlerde geçirdiği onarımlarla ilgili belgeler onarım tarihleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Bu belgeler caminin II. Mahmut döneminde başlanan ikinci kez inşasından sonrasına aittir. Bu sıralamaya göre;

Cami’nin avlu kapısı üzerindeki kitabede yapının 1254/1838’de yani II. Mahmud döneminde yeniden inşa edildiği bilgisi verilmektedir. Ayrıca kitabenin metni Şair Ziver Efendi⁶, hattı ise Hat-

---

6 Ahmed Sadık Ziver Paşa (Ziver Efendi 1794-1862) ; Enderûnî Hacı Hasan Ağazâde Defterhâne kâtibi Mehmed Sâdık Münif Efendi’nin oğludur. Hayatı hakkında bilgiler Âsâr-ı Ziver Paşa adlı divanına oğlu tarafından eklenen tercüme-i hâlden elde edilmektedir. Farklı bölgelerdeki memurluk ve kâtiplik hizmetlerinden sonra Harem-i şerif meşihatına memur atanmıştır. Burada memurluğunun birinci yılında vefat etti ve Cennetü’l-bakî’de Hz. Osman’ın kabrinin civarında defnedilmiştir. Dönemin başarılı şairlerinden olan Ziver Efendi, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde yaptı-

tat Yesarizâde Mustafa İzzet⁷ tarafından yazılmıştır.

29 Zi'l-hicce 1255 (4 Mart 1840) tarihli onarım belgesinde caminin mermer ihtiyacı üst makamlara bildirilmiştir. Belgede;

“Mirgün’de inşa olunan camii şerifin temeller üzerindeki duvarları haylice yükselmiş ve mermer taşlara ihtiyaç duyulmuştur. Zikrolunan bu mermer taşların da taşçı ustası ve bir taşçı ihtiyaç listesini rakamlayarak gönderen kişi tarafından layıkıyla yapılacağı belirtilmiştir. Camii şerifin mermer ihtiyacı talebi üst makama bildirilmiştir.”⁸ İfadeleri kullanılmıştır.

1840 tarihli belgede yer alan caminin mermer ihtiyacına dair bilgi göz önünde bulundurulursa, II. Mahmud döneminde yeniden yapımına başlanan Emirgan camiinin inşasının Sultan Abdülmecid döneminde de sürdürüldüğü düşünülebilir. Hatta belgeden anlaşıldığı kadarıyla bu tarihte yapının yeni duvarları henüz yükselmektedir.

Yapının eklerinden olan muvakkithane ile ilgili bilgiler daha sonraki tarihlere aittir. Bazı kaynaklarda muvakkithanenin 1844 yılında Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) Emirgan Camii yanına yaptırıldığı ve bununla birlikte caminin su deposunun da

---

ılan birçok idari ve hayır kurumlarının kitabelerini de kaleme almıştır. (Hakan Aksoy, “Ziver Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 44: 474-475.)

7 Yesarizâde Mustafa İzzet (ö.1849); İstanbul doğumlu ve Celi ta’lik üstadıdır. Ta’lik hattında babası Yesârî Mehmed Esad Efendi’den icazet almıştır. Önceleri babası Mehmed Esad üslubunda celi ta’lik yazan Mustafa İzzet Efendi zamanla özellikle 1815’ten sonra kendine has üslubunu oluşturmuştur. 1824’te sonrada hattatlığın zirvesine ulaşmıştır. Ayrıca Hat sanatındaki başarılarından dolayı kendisine mollalık, müderrislik, kadılık, kazaskerlik pâyesi, 1839’da da fiilen Anadolu kazaskerliği verilmiştir. Ta’lik ve bilhassa celi ta’likle eserler veren Yesarizâde yazılarını çok çabuk yazmıştır. Yesarizâde Hicaz, Mısır, Rumeli gibi yerlerde yeniden inşa veya tamir edilen âbidelere kitâbe yazmıştır. Günümüzde Yesârîzâde’nin doğrudan is mürekkebiyle yazdığı yahut zırnıklı kalıbından müzehhiplerce hazırlanmış birçok celi ta’lik levhasına müzelerde ve özel koleksiyonlarda rastlanmaktadır. (Uğur Derman, “Mustafa İzzet, Yesarizâde”, TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 31: 308.)

8 CDA, Hatt-ı Hümayun (HAT) / 1625-7-1255 Z (Zi'l-hicce) 29- 1

inşa edildiği bilgisi verilmektedir (Aysu, 1994:198). Arşivlerden ulaşılan kaynak belgeler öncelikle muvakkithanenin inşa tarihinin belirlenmesi ile ilgilidir. H.21 Za (Zilka'de) 1259 (M.13 Aralık 1843) tarihli belgede;

“Malum buyrulduğu üzere eski Vidin Müşiri Hüseyin Paşa tarafından Mirgün Camii Şerifi'nde inşa olunmakta olan muvakkithanenin kapısı üzerine padişahın adı tezyin olunarak bir parçada inşaat tarihinin atılması hususu zikredilerek tezkirede ifade edilmiştir. Sonra da tezkire Rum ili defterdarı Ziver Efendiye havale olunmuştur. Zikredilen defterdar okuyarak iki parça sunduğu tarihi tezkire ile birlikte bakılarak üst makama sunulması için götürülmüştür. Zikredilen tarihlerden hangisinin kaydedileceği üst kısımda hükümdarın parlak tuğrası ile tezyin bulunan tezkire hükümdarlık makamına sunulmuştur”.⁹

Bu dönemlerde muvakkithane ezan vakitlerinin belirlenmesi açısından lüzumlu görülmektedir. Zira cami artık semtte merkezi bir konumdadır ve ramazan ayı başta olmak üzere ahali için ezan vakitlerinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Muvakkithaneye dair tezkere de ise yapıyı Mirgün'de Sabık Vidin Müşiri Hüseyin Paşa'nın inşa ettirdiği bilgisi yer almaktadır. Ayrıca H.01 Zilka'de 1260 (M.12 Kasım 1844) tarihli bu tezkere muvakkithanenin Hamidiye Vakfı Şerifine tahsisi de belirtilmektedir.¹⁰

Arşivlerde ulaşılan diğer bir belgede de Emirgan'da inşa edilen caminin iç kısmında bulunan kuşağın renk uyumsuzluğu nedeniyle boyasının değiştirilmesi ve muvakkithanenin uygun bir yere yapılması ile ilgili bilgi yer almaktadır. H. 29 Z (Zilhicce) 1260 (M.9 Ocak 1845) tarihli belgede;

“Zikredilen binanın (Mirgün Camii olduğu niyet ve dua kısmında bahsedilmiş) pek çok kusuru ve noksanı bulunduğu için irade-i seniyye emir buyrulmuştur. Buna rağmen hizmetkârlara hatırla-

9 CDA, İrade Dâhiliye İ.DH / 91 – 4537, 1259 Za (Zi'l-ka'de) 21 – 1

10 CDA, İrade Dâhiliye İ.DH / 93-4664-1260 Za (Zi'l-ka'de) 01- 1

tıldığı halde hala muvakkithane yapılmamıştır. Ancak Hayri Paşa hazretlerinin hanelerinin köşesine yapılabilmesi için adı geçen Paşa'dan yer alınması gerekmektedir. Fakat hakça olabilmesi için karşısındaki Osman Bey Efendi'nin hanelerinin hizasında kahvenin önüne sedir ve çınar ağacı olan mahalle inşa olunursa yakışan olacaktır. Ama yine de bu konudaki buyruk irade-i seniyye emrine bağlıdır. Ayrıca camii şerif binası hakkındakiler doğrularak padişaha yakışır bir surette ferman buyrulmuştur.¹¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Belgeden anlaşıldığı kadarıyla, önceki belgelerde 1844'de inşa edilmiş gibi bahsedilen muvakkithane 1845'de inşaat alanı sorunlarından dolayı halen yapılamamıştır. Oysaki muvakkithanenin günümüze ulaşan kitabesinde 1260 (1844) tarihi yer almaktadır. Sadece kitabeler üzerinden inşa tarihlerinin tespitinin güç olduğu diğer belgeler incelendiğinde daha açık ortaya çıkmaktadır. Bugün muvakkithane halen ayakta durmakta ve büfe olarak işletilmektedir.

1851 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla Cami artık inşa edilmiş ve tamirâtı için de hatırı sayılır büyüklükte bir tahsisat yapılmıştır. 24 C (Cemaziye'l-ahir) 1267 (26 Nisan 1851) tarihli belge Emirgan Camii tamir masrafının karşılanması ile ilgilidir. Belgede;

“Evkaf-ı Hümayun Nazırı'na Mirgün Camii Şerifi'nin tamirindeki masraflar için on iki bin yüz doksan bir (12191) kuruş ödeme izni istenmiştir.”¹²

Emirgan camisinin yeniden tamirâtı için tahsisat ayrıldığına dair bir belgeye 1865 yılında rastlanmaktadır. Bu belgenin önemli taraflarından biri de cami ekleri arasında artık mektebin de sayılmaya başlanmasıdır. II. Mahmut döneminde oluşturulan modern eğitim sisteminin önemli ayaklarından birini mahallelerde kurulan sıbyan mektepleri oluşturmaktadır. Görülen o ki 1850 ile 1865 tarihi arasında Mirgün semti sıbyan mektebi açacak kadar gelişmiş ve şekillenmiştir. Mirgün'de bulunan camii, mektep ve

11 CDA, İrade Dâhiliye İ.DH / 1286 – 101208 – 1260 Z (Zi'l-hicce) 29 – 1

12 CDA, İrade Dâhiliye (İ.DH) / 233 – 14035 – 1267 C (Cemaziye'l-ahir) 24 – 1

çeşmenin tamir ve masrafları için H.18 C (Cemaziye'l-ahir) 1282 (M.8 Kasım 1865) tarihinde hazırlanan belgede;

“Sultan Abdülhamid Han’ın Mirgün’de bulunan camii şerif ile mektep ve çeşmelerinin tamir masrafları için gereken otuz beş bin altı yüz kırk iki (35642) kuruş indirim yapılarak alınıyor. Üst tarafı için dokuz bin üç yüz seksen bir (9381) kuruşun peşin ödenmesi ve kiremit masrafı Evkaf-ı Hümayun Nezareti vekâletine bildirilmiştir.”¹³ bilgisi karşımıza çıkmaktadır.

Emirgan’daki cami haricinde onarım için harcama yapılan yapılardan biri de caminin Serkayyımı için meşruthanenin tamir edilmesidir. Bu tamir masrafı 10 M (Muharrem) 1290 (10 Mart 1873) tarihli belgede şöyle geçmektedir;

“Mirgün Camii serkayyımına meşruthanenin harap bölümlerinin masrafı için on üç bin (13000) kuruşun seksen sekiz senesi bütçesinden verilmesiyle tamirinin gerçekleşmesi iznini almak için Evkaf-ı Hümayun Nezaretine tezkire sunulmuştur.”¹⁴

İlerleyen süreçte cami ve çevresindeki binalara ekler yapılmaya devam edilmiştir. Örneğin 13 Muharrem 1298 (16 Aralık 1880) tarihli belgede de Sultan Abdülhamit Han’ın Mirgün Camii Şerifi’nin değerli imam ve müezzinleri için meşruthanelere beş parça haneye sonradan üç parça hane daha ilave edildiği görülmektedir. Hanelerden birinde kendisinin iskânı meşrut olduğundan gerekenin yerine getirilmesine dair zikredilen caminin baş müezzini Hüseyin Efendi’nin dilekçesi üzerine gerekenin yapılması istenmiştir. Ayrıca diğer ekte yerine vekil bırakmış olduğu müezzinin görevini terk etmesi sebebiyle uhdesinde bulunan müezzinlik görevinin başkasına verildiği şikâyetine dair Mirgün Camii müezzini Osman Efendi’nin dilekçesi üzerine ne şekilde muamele edileceği bildirilmiştir.¹⁵

Mirgün Camii Tamiri olarak kayıtlı olan bir diğer belgede Şuray-ı

13 CDA, İrade Dâhiliye İ.DH / 542 – 37732 – 1282 C (Cemaziye'l-ahir) 18 – 1

14 CDA, İ.DH / 663 – 46181 – 1290 M (Muharrem) 10 -1

15 CDA, İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD) / 101 – 19 – 1298 M (Muharrem) 13 - 2

Devlet (Danıştay) Dâhiliye Dairesi 10 Receb 1298 (8 Haziran 1881) gönderilmiştir. 1881 gibi daha geç tarihli belgelerin yapısına bakıldığında bürokratik ayrıntıların daha açık ortaya konulduğu görülmektedir. Belgede konunun tüm yönleri teferruatıyla yer almaktadır. Tamirat belgeleri takip edildiğinde neredeyse 15 yılda bir büyük tamirat ve eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Mirgün Camii Şerif'in tamire ihtiyaç olan kısımları ve fiyat indirimi için gerekenin -bir Osmanlı altını yüz kuruş hesabıyla- beş bin dört yüz (5400) kuruş olacağı Andarya kalfa tarafından belirlenmiştir. Ancak tasarruf göz önünde bulundurularak daha az düzenleme için izin istenmiştir. Sonuç olarak caminin tamire ihtiyacı olduğu ve bunun hazinece hayırlı olacağı bildirilmiş ve yerine getirilmesi içinde izin istenmiştir.¹⁶ Ayrıca bu onarım belgesinin 10 Recep 1298 (8 Haziran 1881) tarihli ikinci ekinde Mirgün Camii Şerifinin tamir gerektiren bazı mahalleri için gereken -bir Osmanlı altını yüz kuruş hesabıyla- beş bin dört yüz kuruş mal olacağı belirtilmiştir. Onarımın daha aşağı çekilmesine gayret edilmek üzere durumun evkaf hazinesinin doksan yedi senesindeki eski düzenlemenin havalesi hatırlatılmıştır.¹⁷ Belgeden anlaşıldığı kadarıyla II. Abdülhamid döneminde yapıım veya onarım için ayrılan birçok harcamada tasarrufa gidildiği görülmektedir.

1884'deki Mirgün Camii'nin onarım sorunu yazışmalarda görüldüğü kadarıyla olumlu sonuca bağlanmıştır. 19 Zilhicce 1301 (10 Ekim 1884) tarihli belgede;

"Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Şurayı Devlet Dâhiliye Dairesinden tutanak ve keşf defteriyle beraber ilave (zeyl) olarak bildirilmiştir. Anlaşıldığı üzere Mirgün Cami Şerifin tamiri için beş bin dört yüz (5400) kuruşa izin verilmiştir. Tamiratın başlangıcında üç bin beş yüz seksen üç buçuk (3183.5) kuruş harcanmış ise de caminin daha önce de belirtilen tehlikeli ve harap bölgelerinin yapılamamış olmasından dolayı şehremanetinin daha önceki hesabıyla da bu bölgelerin -bir lira yüz kuruş hesabıyla- yirmi bir bin yedi yüz altmış sekiz (21768) kuruş harcanarak onarımın tamamlana-

16 CDA, İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD) / 54 – 3070 – 1298 B (Recep) 10 – 1

17 CDA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD) / 54 – 3070 – 1298 B (Recep) 10 – 2

çağı anlaşılmıştır. Ayrıca bina kalfalarının ödeme alamadıkları için tamirata yanaşmamaları sonrasında teminat gösterildiği belgenin aslında olduğu gibi zeylinde de belirtilmiştir. Aslında olduğu gibi tamir için zikredilen masraf miktarı yirmi bir bin yedi yüz altmış sekiz (21768) kuruşun hazine-i evkafın üç yüz senesi gelir-gider düzenlemesi yapılırken camiinde hesabı kapatılarak ödeme ilgili yerlere havale edilmiştir.”¹⁸

Anlaşıldığı üzere tamirata dair sorunların zor da olsa çözüldüğü görülmektedir. Camilerdeki onarım aksaklıklarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bu yıllarda meydana gelen 1894 yılı depreminin açtığı yaraları sarmak için de uğraştığı bilinmektedir. Meydana gelen zelzele İstanbul'da birçok yapıyı yıkmış ve çok sayıda insanın vefat etmesine sebep olmuştur. Atina rasathanesi direktörü Mösyö Eserinisti tarafından 3 Ağustos Rumi ve 15 Ağustos Efrenci sene 1894 tarihiyle takdim olunan raporuna göre Emirgan Camii depremi ufak hasarla atlatmış, minarenin âlemi kiremitler üzerine düşmüştür (Özkılıç, 2015:476).

1899'da Mirgün Camii'nin onarım sorunlarının bir türlü halledilemediği ve aynı sorunların devam ettiği yakın tarihli yazışmalarda görülmektedir. 13 Ca (Cemaziye'l-evvel) 1317 – 19 Eylül 1899 belgede;

“Mirgün Camii şerifinin tamirata için belirlenen on beş bin iki yüz kırk kuruşun üç yüz on bir senesi bütçesinden harcanması için izin istenilerek Evkaf-ı Hümayun'un tamirat memuru tarafından bizzat yapılacağı belirtilmiştir. Zikredilen memur tarafından hakkında bilgi verilen camii şerifin bazı kısımlarının tamir olacağı tekrar ifade edilmiş ve bu konudaki buyruk ilişikteki defterde düzene sokularak sunulmuştur. Zikredilen camiinin ihmal edilen tamiri ve tüm tamirata için on dokuz kuruş hesabıyla yirmi sekiz bin iki yüz yetmiş kuruşla gerçekleşeceği anlaşılmıştır. Tasarruf kaidelerine göre tamiratın noksanlığı, sağlamlığı ve dayanıklılığının ortaya çıkarılmasına çaba ve gayret olunması gerektiği belirtilmiştir. Buna dayanarak zikredilen caminin tamamlanması için

---

18 CDA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD) / 70 – 4131 – 1301 Z (Zi'-hicce) 25 – 2

önceki idarecilerin zikrettiği masraf yirmi sekiz bin iki yüz yetmiş kuruştan harcama izni bulunan on beş bin iki yüz kırk üç kuruş onarım için üst tarafı olan on üç bin yirmi yedi kuruşunda üç yüz on beş senesinde hesabın düzenlenmesi istenmiştir. Harcamalar için ödeme izni irade-i evkaf idaresine sunulmuştur.”¹⁹

Caminin geçirdiği tamiratlar içinde en sancılı olanının 1896’dan 1899’a kadar devam eden süreçte olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarih aralığı II. Abdülhamit döneminde Osmanlı iradesi ile gerçekleştirilen tek savaş olan Osmanlı-Yunan savaşına denk gelmektedir. Anlaşılan o ki savaş tamirat harcamalarını sekteye uğratmıştır. Nitekim savaş sonrasındaki harcamaların rahatladığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi sadece cami değil ona bağlı meşrutaların da tamiratına girişilebilmiştir.

Nitekim 1906’da II. Abdülhamid döneminde cami ile birlikte imam efendinin meşruthanesinin onarımları da gerçekleştirilmiştir. Meşruthanenin onarımı ile ilgili 29 Safer 1324 – 24 Nisan 1906 tarihli belgede;

“Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel Hazretleri vakfından Mirgün’de kâin camii şerifte imam efendi meskeninin meşruthanesindeki inceleme sonucunda on üç bin beş yüz (1350) kuruş masrafla tamirin gerçekleşeceği ve bu meblağın üç yüz yirmi iki senesi bütçesinden hesap edilerek sonuçlandırılması için Evkaf-ı Hümayun Nezaretine sunulmuştur.”²⁰

1906’daki Emirgan Camii imamı meşruthanesinin onarımı, yenisinden inşasına karar verildiği için gerçekleştirilmemiştir. Zira diğer bir belgede sebepleri de belirtilerek meşruthanenin yeniden yapılmasına karar verilmiştir. 24 M (Muharrem) 1325 – 9 Mart 1907 tarihli onarım belgesine göre;

“Sultan Abdülhamit Han’ın yaptırdığı Mirgün’deki Camii şerifin imamı için yapılan meşruthanenin tamiri için müteahhit Nasuhi Efendi toptan on beş bin beş yüz (15100) kuruş üstlenmiş. Ancak

19 CDA, İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD) / 149 – 69 – 1317 Ca 13 – 1

20 CDA, İrade Evkaf Defterleri (İ.EV) / 40 – 14 - 02 – 01

meşruthanenin mümkün olamayacak surette harap olduğu anlaşılmış ve bu sebeple yeniden inşası için gerekli olanlar önceki tespittekiler fiyattan düşürülerek deftere yirmi kuruş değerindeki gümüş para (sim mecidiye) -on dokuz kuruş hesabıyla- on sekiz bin yüz on bir (18111) kuruş olarak işlenmiş ve Nasuhi Efendiye ihale edilmiştir. Meşruthane için önceki tamirat haricinde gerekli olan dört bin altı yüz on bir (4611) kuruşun üç yüz yirmi iki senesi bütçesinden ödenerek sonuçlandırılması gerektiği arz edilmiştir.”²¹

Emirgan Camii ile ilgili onarım belgelerine ulaşılsa da ayrıntılarına ulaşmak mümkün olmamıştır. Söz konusu ayrıntılar için tamiratların niteliğinin belirtildiği “keşf defterlerine” ulaşılması gerekmele birlikte arşivlerde yapmış olduğumuz detaylı taramalara rağmen Emirgan Camii ile ilgili bu tür defterlerden herhangi biri bulunamamıştır. Ulaşılan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla yaklaşık 15 yılda bir onarım ve bakıma alınmış, Osmanlı hanedan eseri olarak cami özel olarak korunmuştur. Yapının bu güne kadar ayakta kalmasında tamiratlar önemli rol oynamıştır. Her onarım sonrasında mimarisi ve süslemelerinde yenilenme ve değişimler olduğu tahmin edilebilir. Camide en büyük değişim II. Mahmut döneminde yaşanmıştır. Diğer tamiratlar genel olarak yenilenme şeklindedir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tamiratlara ara verilmiş gibi görünmesine rağmen 1950 sonrasındaki Demokrat Parti iktidarı ile tamiratların yeniden başladığı bilinmektedir.

Camiyle ilgili Cumhuriyet dönemine ait arşiv bilgileri İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğünde bulunmaktadır. Buradan temin edilen belgelere göre Emirgan Camii ve çevresinin onarım ile geçirdiği değişikliklere dair ilk tarih 1951’dir.

“20.1.1951 de Mirgün’de Hamid-i Evvel Camii yanına karakol inşasının yapıldığı ve hiçbir suretle cami arsasına girilmediği bilgisi Beyoğlu Vakıflar Müdürlüğüne verilmiştir.”²²

8.1951 tarihli başka bir belgede;

21 CDA, İrade Şurâ-yı Devlet Defterleri (İ.ŞD) / 180 – 33 – 1325 M 24 – 1

22 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 20. 1.1951 tarihli yazı.

“Mimar Süreyya Yücel’in Emirgan Camii mahfelinde P.T.T Başmüdürlüğüne istenilen yer mahalline karşılık hazırlanan raporda mahfelin iki katlı olup her katında bir oda ve hol olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca Emirgan Camii hünkâr mahfelinin birinci katının tamamının belediye doktoru tarafından ve ikinci katın odasının Sarıyer müftülüğü tarafından hafız kursu açılmak için kilitlendiği ve holünün de Cumhuriyet Halk Partisi tarafından işgal edildiği için boş bir yerinin bulunmadığı bildirilmiştir.”²³

Özellikle Cumhuriyet dönemi sonrasında caminin ek binalarının inşa amaçları dışında kullanımının arttığı görülmektedir. Siyasal partilerin lokal olarak cami ek binalarını kullanması bu uygulamalara örnek verilebilir.

Sultan Abdülmecid döneminde yapılan muvakkithanenin durumu ile ilgili olarak 22.5.1952’de Sarıyer Müftüsü tarafından İstanbul Evkaf Baş Müdürlüğüne gönderilen belgede;

“Emirgan Camii Şerifi muvakkithanesinin Kur’an kursuna tahsis edildiği ve içindeki eşya ve saatin İlçe Müftülük makamına teslim edildiği bilgisinin ilgili makama bildirildiği.”²⁴ yer almaktadır.

1950 sonrasında camilerdeki ek binaların yeniden dini hizmetler için kullanılmaya başlandığı, hatta ibadet için abdesthane gibi yeni eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 10.7.1952’de Emirgan’da Hamid-i Evvel Camii bünyesinde olan ve cemaatin ihtiyacı için yapılan eklerden olan helalar hakkında;

“Emirgan Camii helasını kullanmak için yeniden kapı açılması istenmiştir. Caminin karakol tarafındaki demir parmaklığın orta kısmındaki iki baba arası sökülmüş ve aynı desen bozulmadan kapı haline getirilmiştir.”²⁵ “Ayrıca camii bitişiğine karakol yapılırken cami helasına giden yol kapatıldığı için çıkan demir parmaklıkların karakol binasına takıldığı da anlaşılmıştır.”²⁶ şeklinde belgiler mevcuttur.

23 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 8.1951 tarihli belge.

24 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 22.5.1952 tarihli belge.

25 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 10.7.1952 tarihli belge.

26 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 22.5.1952 tarihli belge

Caminin ek binalarının kullanılması hususunda devlet hizmetleri ile siyasal hizmetler ayrıştırılarak siyasi partilerin binanın eklerini boşaltması sağlanmıştır. Bu tarihlerde tek parti dönemindeki devlet-hükümet birlikteliğine son verildiğinden CHP'nin kullandığı devlet binaları geri alınmıştır. Nitekim 18. 8. 1952 tarihli belgede;

“Emirgan Camii hünkâr mahfilinin üst katını işgal eden CHP boşaltmış olmasına rağmen alt katındaki odayı Hükümet tabipliği işgal etmekte olduğu Muhakeme Bürosuna bildirilmektedir.”²⁷ ibaresi yer almaktadır.

Caminin tamirat işleri bu tarihlerde daha ziyade işgallerin boşaltılması ve caminin ibadet işlerine tahsisi yönündedir. Hatta tamiratlar için artık devletin parası değil daha ziyade halkın parası kullanılmaktadır. Cumhuriyet döneminde dini hizmetlerin inşaa faaliyetlerinin sivil inisiyatifler olarak derneklere geçmesi de bu tarihlerden sonra olmuştur. Zira artık Osmanlı döneminde olduğu gibi vakıf gelirleri tamirat işlerinde daha nadir kullanılmaktaydı. Nitekim 9.8.1952’de Evkaf Baş Müdürlüğüne gönderilen belgede;

“Emirgan Camii cemaatinin verdiği parayla şadırvanın saçak ve bozuk olan su mecrasının yapılması için Emirgan muhtarı İstanbul Evkaf Baş Müdürlüğünden izin istemiştir.”²⁸ bilgisi mevcuttur.

Her ne kadar sivil inisiyatifler tamiratlarda rol almaya başlasa da eski bir mimari eser olarak tarihi cami ve eklerinde yapılan inşaatlar her zaman Vakıflar Genel Müdürlüğü ya da Anıtlar Yüksek Kurulu gibi kurumların denetimi altında olmuştur. Nitekim aşağıdaki belgeler bu bağlama işaret etmektedir. 8.9.1952 tarihli belgede;

“Hayır İşleri Mümeyyizliğine mimar tarafından yapılan bilgilendirmeye göre Emirgan Hamid-i Evvel Camii'nin karakol tarafındaki orta kısmın parmaklık demiri sökülerek kapı haline getirilmiştir.”²⁹ şeklinde ibare yer almaktadır.

---

27 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 18. 8. 1952 tarihli belge.

28 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 9.8.1952 tarihli belge.

29 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 8.9.1952 tarihli belge.

21 Kasım 1953 tarihinde Vakıflar Müdürlüğüne umum müdürünün sunduğu belgeye göre;

“Emirgan Camii müştemilatında bulunan hünkâr mahfelinin Kızılay tarafından dispanser olarak kullanılmasının uygun olmayacağına dair yazı Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tetkik ettirilerek karar verilmiştir.”³⁰

Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla hayır işleri de olsa cami ile ilgili olmayan işler için ek binaların kullanılması zamanla engellenmiş ve binalar asıl işlevlerine geri döndürülmüştür.

1953’te Vakıflar Başmüdürlüğüne gönderilen yazıda;

“Emirgan Hamid-i evvel Camii’nde Kur’an kursu için ayrılan mahfelin doğramalarında, sıvalarında, döşemelerinde bazı bozukluklar bulunduğu ve çatısının da yağmurlu zamanlarda aktığı görülmüştür. Bu onarımlar için de 1000 TL ödenek istenmiştir.”³¹

Ayrıca 29.4.1953 deki Hayırışleri Mümeyyizliğine gönderilen belgeye dayanılarak;

“Emirgan Hamid-i evvel Camii’nin Kur’an kursu için ayrılan mahfelin Halk Partisi işgalinden sonraki tahliyede doğramalarında, sıvalarında, döşemelerinde bazı bozukluklar bulunduğu ve çatısının da yağmurlu zamanlarda aktığının görüldüğü ifade edilmiştir. Bunların onarımı içinde 1000 TL kadar masraf meydana geleceği Mimar Ertuğrul Eğilmez tarafından belirtilmiştir.”³²

Belgelere bakıldığında Vakıflar Genel Müdürlüğü de bu tür eski eserler üzerinde sadece denetim yetkisini kullanmamış gücü yettiğince onarımlarına da katkı sağlamıştır. Fakat onarım konusu artık gelirlerini sadece bu işe vakfedenlerin istediği miktarda olmamıştır. Zira Cumhuriyet yönetimi Evkaf Bakanlığını lağvederek emlakın yönetimini Vakıflar Genel Müdürlüğüne aktarmıştır. Vakıf gelirleri amaçları dışında devlet bütçesine katkı olarak

---

30 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 21.11.1953 tarihli belge.

31 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 1953 tarihli yazı.

32 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 29.4.1953 tarihli belge.

kullanılmıştır. 1950 sonrasında vakıflar konusunda daha dikkatli davranıldığı söylenebilir.

Diğer taraftan eski eserlerdeki menkul kıymetlerin oldukça ilkel yöntemlerle korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Aynı yıl içerisinde 9 Temmuz 1953'te Sarıyer Müftülüğüne gönderilen belge bu tür "depoya kaldırmak" gibi ilkel koruma yöntemlerinden birine işaret etmektedir;

"Emirgan Hamid-i Evvel Camii muvakkithanesine ait olup müftülükçe muhafaza altına alınmış olan saat ile diğer eşyanın Şehzadebaşı'ndaki teberrukat ambarına nakli Umum Müdürlüğüne uygun görüldüğü bildirilmektedir."³³

Bir başka belge de 25 Aralık 1953 Kızılay Şubesi Başkanlığına gönderilen belgedir;

"Emirgan Hamid-i Evvel Camii muvakkithanesine ait olan ve Sarıyer müftülüğüne teslim edilen kitapların da teberrukat ambarına nakli kararlaştırılmıştır."³⁴

Caminin durumuyla ilgili olarak camii ikinci imamının yazısı incelendiğinde şu şekilde bir bilgiyle karşılaşılmaktadır;

"1956 yılı onarımında yapılan çatı aktarılmasından sonra muhtelif zamanlarda gidilmiş ve yağmur yağdığı halde orta kısımdan akma görülmediğini belirtmiştir. Ancak mail derelerindeki kurşun harabiyeti dolayısıyla sızıntı olduğunun görüldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca imam ve cemaatin şikâyetleri üzerine son cemaat yerindeki camekân onarımının da yapıldığı belirtilmiştir."³⁵

7.9. 1959'da Abide ve Yapı İşleri Şubesine sunulan belge de ise;

"Emirgan Camii'nin son cemaat giriş kapısının rüzgârlık kısmının sıkışıklık dolayısıyla kaldırıldığı, caminin eskimiş dış kapısının yenilediği, hoparlörlerin alınıp takıldığı ve caminin iç kısmındaki beş sütunun renklerinin bozulması ve sıvalarının dökülmesin-

33 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 9.7.1953 tarihli belge.

34 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 25.12.1953 tarihli belge.

35 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 9. 1958 tarihli yazı.

den dolayı bu sütunların boyanması hakkında gerekli talimatında verildiğini bildirmektedir.”³⁶

30. 01. 1960 yılında müteahhidinin de hazır bulunduğu cami onarımının son kontrolü yapılmıştır. Özellikle çatı ile ilgili sorunların bu tamiratta giderildiği görülmektedir. Caminin genel yapısına son cemaat yerine bir cemekeân eklendiği görülmektedir. Ayrıca camiye ses aletlerinin monte edildiğinden bahsedilmektedir.

Yapı daha sonraki yıllarda ana taşıyıcı duvarlarından da hasar almıştır. İskele yapımı sırasındaki sarsıntıların caminin duvarlarında hasara neden olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 7.4.1964’de Abide ve Yapı İşlerine gönderilen belgede;

“Emirgan Hamid-i Evvel Camiinin duvarları çatlamış olduğundan buralara cam konmasını isteyen Mühendis Turan Usun 22.2.1964 tarihli ilişik yazılarındaki zikredilen camiye gidilerek çatlamış olan yarıklara kontrol camı konduğu bildirilmiştir. Camideki çatlak beden duvarlarından denize paralel olan mihrap duvarında tasmandan mütevellit bütün duvar boyunca meydana geldiği tetkik sonrası belirtilmiştir. Bu çatlağın rıhtım inşaatı sırasında kazık çakılması sebebi ile sarsıntıdan ileri geldiği ve gün geçtikçe de ilerlediği imam ve cemaat tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca cami döşemesinde de bu sebeple duvarlardan 5 cm kadar bir açılma olduğu da ilgili makama bildirilmiştir.”³⁷

1960 darbesi sonrasında caminin ek binalarının farklı amaçlar için tahsis edilme istekleri yeniden hâsıl olmuştur. Fakat bu tür tahsisler kurul kararlarıyla uygun bulunmamıştır. Örneğin 02.09.1963’te Emirgan Camii hünkâr mahfilinin üst katındaki oda Tefik Fikret merhumunun hayat ve eserlerini yayma ve tanıtma amacıyla kurulmuş olan derneğe tahsisi için izin istenmiştir. Fakat 28.03.1964’te kurul kararı ile mahfilin tamire muhtaç olduğu anlaşıldığından dolayı Tefik Fikret Derneğine verilemeyeceği Vakıf-

---

36 İstanbul III Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 7. 9. 1959 tarihli belge.

37 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 7.4.1964 tarihli belge.

lar Genel Müdürlüğüne bildirilmiştir.³⁸

Fakat daha sonraki yıllarda cami ek binalarının amaç dışı kullanımına son verilememiştir. 29.11.1968 de Abide ve Yapı İşlerine gönderilen belgede;

“Emirgan Hamid-i Evvel Camii ve hünkâr kasrı için 1969 programında 50.000 lira tahsisat ayrıldığı ve tahsisat nispetinde onarımın yapılacağı bildirilmiştir. Ayrıca belgede hünkâr mahfilinin Türk Donanma Cemiyeti Sarıyer Şubesi ve Emirgan Muhtarlığının işgali altında olduğu da belirtilmiştir.”³⁹

Boğaziçi’ne sahil yolu yapıldıktan sonra caminin sahil ile bağlantısı kesilmiştir. Sahil tarafındaki girişe ana girişe benzer bir kapı bu olaydan sonra yapılmıştır. Nitekim 27.8.1970’de Abide ve Yapı İşlerine gönderilen belgede;

“Emirgan Hamid-i Evvel Camiinin deniz tarafından sağlanan girişine ahşap bir kapı yapılması gerekliliği belirtilirken bu kapının binanın esas giriş kapısı üslubunda yapılması gerektiği de göz önünde bulundurularak boyanacağı ve kapı renginin gurupça belirleneceği belirtilmiştir.”⁴⁰

Yapının birçok defa onarımdan geçmesine rağmen çatı akıntısının durdurulmadığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde 11. 8. 1972’de Abide ve Yapı İşlerine gönderilen belgede;

“Emirgan Camii’nin ahşap olan çatısının aktığı bildirilmiştir. Ek belgede de caminin çatısının beşik çatı şeklinde olduğu, üzerinin Marsilya tipi kiremitlerle örtülü olduğu ve etrafının kurşun levhalardan yapılmış gizli dere ile çevrili olduğu belirtilmiştir. Belgede cami çatısının yağmur sularını cami içine akıtma sebebi olarak bazı kiremitlerin kırık olması, derelerde delik ve çatlakların bulunması ve bilhassa derelerin şakuli borularla olan irtibatının kesilmesinin ağaç yaprakları sebebiyle tıkanması sebebiyle mey-

---

38 İstanbul I. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 28.03.1964 tarihli yazı.

39 İstanbul I. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 29.11.1968 tarihli yazı.

40 İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 27.8.1970 tarihli belge.

dana geldiği bildirilmiştir. Daha sonra bu durumun giderilmesi içinde camii çatısında bulunan kırık kiremitlerin yenileri ile değiştirilmesi, derelerdeki delik ve çatlakların onarılması, derelerde birikmiş yaprak vs. temizlenmesi gerekliliği ifade edilmiştir.”⁴¹

1970’li yılların sonlarında bölgede kadastro çalışmaları yapılmıştır. Caminin kadastro kayıtları da bu dönemde tamamlanmıştır. Bu bilgilere göre yapılan arşiv araştırmasında bulunan tescil kararlarında geçen cami isimleri arasında çelişkiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda Mirgün bazılarında Emirgan olarak adı geçen bu caminin adı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 10.06.1978’deki kurul kararlarına göre “Emirgan Hamid-i Evvel Camii” olarak tescil edilmiştir. Ayrıca tapu kaydı 17 Nisan 2006 tarihli İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nde bulunan belgede;

“Sarıyer-ada 88-parcel 5-Emirgan Ham. Ev. C.-G.E.E.A.Y.K (10.06.1978/10455)”⁴² şeklindedir.

1980 darbesi sonrasında cami ek binalarının yeniden işgale uğradığı görülmektedir. Nitekim 3 Aralık 1980’de Emirgan Hamid-i Evvel Camii Hünkâr Kasrı’nın Türk Donanma Vakfının İstanbul Şubesi tarafından kullanılması için bir sakınca görülmediğini Abide ve Yapı İşleri Müdürlüğü ve Hayır İşleri Müdürlüğüne bildirmiştir. Gereğesinin bahanesi ise tahsisi talep edilen gayrimenkulün cami ile aynı parselde olması ise de, binanın konumu itibariyle camiden tamamen ayrı bir kullanım arz etmesidir. Ayrıca cami ile Hünkâr Kasrı girişlerinin ayrı yerlerde olması da gerekçe olarak gösterilmiştir. Camiye ait mahfilin adının da artık Hünkâr Kasrı olarak ayrıştırıldığı görülmektedir.

1983’deki belge Cumhuriyet döneminde muvakkithanenin onarımı ile ilgili ilk belgedir. Bu belgede;

“Muvakkithanenin kiracısı tarafından onarımı için Vakıflar Baş-

---

41 İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 11.8.1972 tarihli belge.

42 İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 17.4. 2006 tarihli belge.

müdürlüğünden izin istenmiştir. Onarım yapılacak bölgeleri ise; ahşap çatının orijinal biçimde tamir ve tahkimi, muhdes (eskiden olmayan) sunta tavan kaplamasının yenilenmesi, çürümüş doğramaların tamiri, ahşap giriş kapısının ıslahı yapılmalıdır. Daha sonra muvakkithanenin bünyesine müdahale edilmeden içine ahşap lambri yapılarak zemin döşenmesinin onarımı, evvelce kapatılmış olan pencerelerin özgün hale getirilmesi, dış cephenin su ve sabunla temizlenmesi ve gereken kısımlarının derzlenmesi, binanın buhar çekişinin ıslahı, boya ve badana işlerinin yapılması gerekliliği de belirtilmiştir. Aynı zamanda eski eser açısından bu onarımın yapılmasında bir sakınca görülmediği de ifade edilmiştir. Onarımdan sonra muvakkithane Emirgan çay ocağı olarak kullanılmıştır.”⁴³

Onarım belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla yapı için uzun süre tamirat kaynağı ayrılmamıştır. Ancak Sarıyer İlçesi, Emirgan Mahallesi, Mîrgün Caddesi, 88 ada, 5 parselde bulunan Hamid-i Evvel Camii cemaati tarafından yapılan onarım talebi sonucunda 30.09.2001 tarihinde İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğüne hazırlanan rapora göre;

“Caminin ahşap hünkâr mahfilinin cephe boyalarının kabarıp döküldüğü için kabaran boyaların temizlenip gerekli tamirler yapılarak, yeniden boyanması gerekliliği bildirilmiştir. Caminin özellikle ahşap kısmından su alarak içten kabaran sıvalar için öncelikle saçak kısmından su almasını önleyecek gerekli onarımın yapılması ifade edilmiştir. Ahşap doğramaların bir kısmında deformasyon ve çürüme bulunduğu için doğramalarda gerekli değişim ve onarımın yapılması bilgisi de verilmiştir. Ayrıca ahşap tavan kaplamalarının bazı kısımlarında meydana gelen boya kabarmaları içinde gerekli tamir ve boyaların yapılması gerekliliği belirtilerek onarımlar için izin istenmiştir.”⁴⁴

30.05.-2005’de Emirgan Hamid-i Evvel Camii bahçesinin düzen-

---

43 İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 4.1.1983 tarihli belge.

44 İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 30.09.2001 tarihli belge.

lenmesi için İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğüne rapor hazırlanmıştır. Rapora göre;

“Avludaki değişimler;

Ana giriş kapısı yanında yer alan taksi durağı, ikinci giriş kapısı yanındaki muhtarlık tanıtım panosu kaldırılmış, bahçe duvarının ve kaidelerinin sıvanması ve korkulukların onarılması tamamlanmış, bahçe zemin kotu indirilerek orijinal kota getirilmiştir. Avlu sınırındaki toprak çiçekliklerin yeni kota göre düzenlenmesi ve derinliklerinin 70 cm ye getirilmesi önerilmiş, ağaçların çevresindeki toprak sınırlayıcıların yeni zemin kotuna göre düzenlenmesi ve üzerindeki korkulukların kaldırılması önerilmiştir. Camiye bitişik olan elektrik ve ısıtma elemanları ahşap bir cidar içine alınmış, ön avluya geçilen kemerli duvarın sıvanması ve kapısının yenilenmesi önerilmiştir. Mevcut ayaklı aydınlatmaları kaldırılmış, zemin-den camiye yönlendirilen aydınlatma elemanları konulmuştur.

Avlu Güneybatı Sınır Duvarı

Duvarın genel olarak onarılması, dökülmüş yüzeylerin sıvanması ve üzerine son kat sıvası olarak taraklı mozaik sıva uygulanmasını kapsamaktadır. Duvar ucundaki çeşmeye açıktan giden su borusunun sıva altında kalması ya da yerden şap içerisinden götürülmesi önerilmiştir. Üst harpuşta onarılmıştır. Çeşme üzerindeki kısmi yüksek duvar parçası kaldırılmış, taraklı mozaik sıva çeşmenin yanlarında da devam ettirilmiştir. Çeşme önündeki asmanın taşınmasıyla çeşmenin önündeki alan açılmıştır, çeşmenin mermerleri temizlenmiştir.

Cami girişi

Avlu zemin kotunun orijinal seviyeye indirilmesiyle cami girişine iki basamak eklenmiştir. Girişin üzerine ahşap taşıyıcılı kurşun kaplama bir saçak yapılmış, kitabe üzerindeki çatlamış olan silme onarılmıştır. Bu silmeye tutturulmuş olan aydınlatma elemanı kaldırılmış, yeni yapılan saçak içinde gömme armatürler kullanılmıştır. Kitabenin altında ve üzerinde yer alan silmeler üzerine kuşların verdiği zararı önlemek amacıyla paslanmaz çubuklardan oluşan ürün konulmuştur.

Abdestlik ve Helalar

Mevcut abdestlik ve helalar kaldırılmış, yerine önerilen düzenleme projelendirilmiştir. Yeni yapılan abdestliğin ve helaların çatı detayında duvarın bitiş kotunun bahçe sınır duvarıyla aynı olmasına dikkat edilmiş, çatı detayında da harpuşta devam ettirilmiştir. Abdestliğin ve tuvaletlerin avlu duvarıyla aynı sıva dokusunda (taraklı mozaik sıva) ancak farklı renkte olması önerilmiştir. Bu birimlerin ön cephesinde, cami girişinde önerilen saçağın mütemadi bir şekilde kullanılmasıyla bütünlük elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu saçak abdestliğin sol yanına uzanarak çeşmenin üzerini de kapatmaktadır. Hela bölümünün sağında yer alan çeşme mevcut eklerinden arındırılarak yeni kaide üzerine oturtulmuştur. Bu konstrüksiyon doğal taş kaplı bir duvara sabitlenmiştir.”⁴⁵

2006 yılında Emirgan Hamid-i Evvel Camii’ne yapılan restorasyonda özellikle bir yangın nedeni ile kullanılamaz halde olan hünkâr mahfilinin orijinal haline getirilmesi ve yapının genelinin orijinal malzemeler kullanılarak onarılması amaçlanmıştır. Caminin sonuç bölümünde tasvir edilen bugünkü hali 2005’den 2009’a kadar süren uzun restorasyon süreci sonunda oluşmuştur.

Emirgan Camii’nin Tamamlayıcı Unsurları

Emirgan Mektebi (Hamid-i Evvel Mektebi)

Emirgan camisinin onarım belgeleri arasında Sıbyan Mektebi için tahsisat ayrıldığına dair ilk belgeye 1865 yılında rastlanmaktadır. 1865’de sonra ise Mirgün semti Sıbyan Mektebi ile ilgili belge yeniden 1911’de hazırlanan müfettiş raporunda geçmektedir. Fi 13 Ağustos sene 329 (1911) tarihli raporda mektep;

“Mirgün’de Hamid-i Evvel Mektebi kâgir bir mektep olup ahşap bir yemekhane ve fevkani bir derslane ile öğretim araçlarından ibarettir. Muallim-i evvel Osman Beyin evkaftan 50 kuruş irfan-ı muarefe olarak almakta ve muallim-i sani Sadık İttifa da 40 kuruş almaktadır. Muallim-i evvel aynı zamanda camii şerifte imam-ı

---

45 İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 30.05.-2005 tarihli belge.

sanidir. Muallim-i sani de camide imam-ı evveldir. Muallim-i evvel Arabiden mezundur. Ellili yaşlarındadır. Ve her iki muallim de masundur. Mektepte 8 talebe bulunmaktadır. Bundan beş sene evvel-i muallim Sabık'ın zamanında 80 talebe bulunmaktaydı. Meşrutat nihayetinde bu muallimat uhdesine geçmiş ve bugünkü verakasına gerilemiştir. Böyle iken civarındaki ittihat mektebinin mükemmeliyetinden dolayı bu mektepte tersi ettiği rivayet edilir.” (Mekatib-i Umumiye Talebesine Mahsustur, 86).

Görülen o ki II. Abdülhamit zamanında okulun mevcudu kalabalık iken II. Meşrutiyet sonrasında öğrenciler daha modern okullara gönderilmeye başlanmıştır. Suphi Saatçi'nin verdiği bilgide ise, 1923-1928 yıllarında düzenlenen yazma vesikaya göre Boğaziçi'nde saptanan 39 sıbyan mektebi arasında Emirgan Camii'nde bulunan Abdülhamid-i Evvel Mektebinin durum vaziyeti belirtilmiştir. Vesikada mektebin cami hariminde ve harap durumda olduğu ifade edilmiştir (Saatçi, 2008:255). Yani Cumhuriyetin ilk yıllarında sıbyan mektebi binası artık harap haldedir. Bugün ise binadan eser bulunmamaktadır.

Muvakkithane

Emirgan Cami'nin Hünkâr Kasrı tarafındaki Muvakkithane sokağının deniz tarafındaki köşesinde yer almaktadır.

Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde Emirgan Cami için 1844 tarihinde su deposu ve muvakkithane yaptırıldığı kaynak kitaplarda geçmektedir (Çelebi, 2013:35). Taştan inşa edilen muvakkithanenin camiye bakan giriş kapısının üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre H.1260-M.1844 yılında Sultan Abdülmecid döneminde inşa edilmiştir. Bir köşesi pahlanmış olan yapı dikdörtgenden bozma bir şekildedir. Beden duvarlarının üst kısmı kademeli silmeler ile hareketlendirilmiştir. Ayrıca dışarıya taşmış şekilde yüksek bir korniş ile çevrelenmiştir. Kıрма çatı üstünde örtüsü kiremit ile kaplanmıştır. Muvakkithanenin kitabesinde oval bir madalyon içerisinde Hattat ve Tuğrakeş Abdülfettah Efendi⁴⁶ tarafından çekilmiş olan Sultan Abdülmecid'in tuğra-

---

46 Abdülfettah Efendi (1815-1896); Sakız Adasında doğan Fettah Efendi

sı bulunmaktadır (Kargı, 2008:242). Ayrıca kitabenin sözlere Şair Ziver tarafından yazılmış, hatta dökülmesi ise Hattat Yesarizâde Mustafa İzzet tarafından olmuştur (Köşklü, 1993:109).

Çeşmeler

Emirgan Camisi meşrutatında üç adet çeşme bulunmaktadır. Bunlardan ilki Emirgan Cami avlusundaki çeşmedir; Bu çeşmenin kitabesi yoktur. Caminin sağında (kuzeydoğusunda) avlu duvarına dayanmış durumdadır. Enine kuşak halinde dizilmiş renkli taşlardan oluşan bir fon üzerinde vazo ve çiçek motifleri ile bezenmiştir. Bitkisel bezemelerin üstüne korniş ve sonrada bir başlık ile ayna taşı yerleştirilmiştir. Ayrıca teknesi iki konsola bindirildiği için banyo küvetini andırmaktadır (Egemen, 1993:266).

İkinci çeşme ise daha görkemli olan Meydan çeşmesidir (I. Abdülhamid Han Çeşmesi); Cami meşrutasındaki en orijinal eserdir. Günümüze kadar özgün halini koruyan çeşme, cami, hamam, dükkânlar ile külliye'nin bir parçası olarak inşa edilmiştir (Ağaoğlu, 2018:85). Emirgan Camii'nin inşasından iki yıl sonra H.1197-M.1783'te I. Abdülhamid eşi Hümaşah Hatun ve oğlu Mehmed için caminin karşısındaki Çınaraltı meydanına yaptırmıştır. Çeşmenin denize bakan kısmında "Maşallah", "Barekallah" yazısı ile I. Abdülhamid'in tuğrası ve H.1197 tarihi bulunmaktadır. Çeşmenin üstündeki kitabelerin sülüs ile yazılı olanları Hattat Mehmed Emin⁴⁷, talik ile yazılı olanlar Hattat Yesari Mehmed Esad

---

Rum asıllıdır. Çocukken Serasker Hüsrev Paşa tarafından satın alınmış ve sonrasında Müslüman olmuştur. İyi bir eğitim ve terbiye görek yetişen Fettah Efendi, Hâfız Mustafa Şakir Efendi'den sülüs ile nesih icazeti almış Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'den talik icazeti almıştır. Hüsrev Paşa'nın özel kâtipi, sıbyan alayı ve tabur kâtiplerine yazı hocası olarak görev yapmıştır. Döneminin birçok yapısında levha ve tuğraları bulunmaktadır. Konu bağlamında Sultan Abdülmecid'in imar eylediği emakini emiriyeye, çeşme ve sairelerinin tuğra, yazı ve tarihlerini yazmıştır. (Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, (Maarif Vakfı Bilim Eserleri Müdürlüğü, 1953), 24-25 - Muhittin Serin, "Abdülfettah Efendi", Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi, (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları: 23, 2012), 19.)

47 Mehmet Emin Bey (H.1198-M.1784); Edirne'de doğmuştur. Hattatzâde Hüseyin Efendi'den sülüs ve nesih öğrenerek icazetini almıştır. Darüssaade

Efendi⁴⁸ tarafından yazılmıştır (Köşklü, 1993:109). Camii avlusu dışına meydan çeşmesi olarak inşa edilen çeşme, sekiz köşelidir. Mermer malzemedeki yapılan çeşmenin dört yüzeyinin alt kısımlarında musluklar, üst kısımlarında ise aynalık ve kitabelikler yer almaktadır. Ayrıca aynalıklar Türk rokoko üslubu ile bezenmiştir. Köşelerde ise friz ile çevrelenen sütunlar bulunmaktadır. Frizin üstünde sütunlar saçağa kadar devam eder. Burada tekrar bir frizle daha çevrilmiştir. Ayrıca frizler arasında kalan boşluklara kabartma şeklinde yazılar yerleştirilmiştir. Çeşme, musluk olan cephelerinde yalıklar diğer cephelerde ise zenk taşları ile çevrelenmiştir (Akgün, 1974:28).

Üçüncü çeşme ise Şadırvan sayılabilir; Caminin orijinal şadırvanını günümüze ulaşmamıştır. Günümüzdeki yapı üzerindeki kısa kitabesine göre; Sahibü'l hayrat vel hasenat Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın merhumun haremî Mümtaz Kadın Efendi'nin kalfalarından Rengigül Hanımın vakfıdır. H.1322- M.1904 ibaresi bulunmaktadır. Yapı ortada bulunan bir havuz ile dört cephesindeki musluk ve tekne taşlarından oluşmaktadır (Köşklü, 1993:107).

Nazırı Şehit Ahmet Ağa'nın Kahvecisi iken daha sonra hocalık mesleğine geçmiştir. Celi yazıya da meraklı olan Mehmet Emin Efendi'nin Beykoz çayırının iki kıyısında bugün de mevcut iki çeşmeden Terazibaşı Çeşmesi diye anılan çeşmenin kitabesi, Beykoz Ortaçeşme otobüs durağı yakınındaki diğer çeşme, İshak Ağa'nın Kireçburnu'nda yaptırdığı caminin kuzey tarafında bulunan çeşmenin kitabesi, I. Mahmud devrinde Edirne Sarayı'nda yapılan binaların tarih kitâbelerini ve İstanbul'da Arap Camii'nin mahkeme tarafındaki "selâmün aleyküm bimâ sabertüm" ibaresini yazmıştır. (Şevket Rado, *Türk Hattatları*, (İstanbul: Yayın matbaacılık), 176. – Muhittin Serin, "Emin Efendi, Edirneli", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), XI:114.)

48 Mehmed Esad Yesari (ö.1213/1789); İstanbullu olan Yesari, sağ tarafı felçli doğduğu için yalnız sol tarafını kullanmıştır. Bu sebeple kendisine "solak" manasına gelen "Yesari" denmiştir. Bu sebeple solak olarak meşhurdur. Hat sanatında büyük başarılar gösteren Mahmed Esad Yesari, Talik ekolünün kurucularından olmuştur. Ayrıca III. Mustafa döneminde kendisini Sarây-ı Hümayun'a hat muallimi olarak tayin etmişlerdir. Özellikle I. Abdülhamid ve III. Selim devrinde kendilerinin ve devlet adamlarının yaptırdıkları mimari eserlerdeki celif ta'lik kitâbeler Yesârî Esad Efendi'ye yazdırılmıştır. Emirgân Camii ve Çeşmesi (1197/1783) bunlar arasındadır. (Mahmud Kemal İnâl, *Son Hattatlar*, (Maarif Vakfı Bilim Eserleri Müdürlüğü, 1953), 531. – Uğur Derman, "Yesari Mehmed Esad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 486-487.)

Minare

Caminin kuzeybatı köşesine konumlandırılmış minareye ait bir kitabe yoktur. Bu sebeple ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak üzerinde yer alan süslemelerin üslubuna dayanılarak II. Mahmud dönemine tarihlendirilebilir.

Kare bir kaide üzerinde yükselmektedir. Gövdesinde baklava dilimi üzerinde beş yapraklı yoncayı andıran kabartma motifler bulunmaktadır. Devamında bir kabartma frizden sonra şerefesine kadar hiçbir süsleme yoktur. Şerefenin altındaki ve korkuluğundaki süslemeler benzerlik göstermektedir. Şerefenin altında bir ucu dış bükey diğer ucu da sarmal kıvrımlı akantus yaprakları payanda görevi görmektedir. Payandaların arasında küçük boyutlu akantus yaprak motifleri bulunmaktadır. Şerefe altı ile korkuluğunun arasındaki ince friz kabartma şeklinde hatayı motifleri ile bezenmiştir. Şerefenin eşit parçalara bölünmüş korkuluğunun her bir parçasında üst üste oturturulmuş baklava dilimleri kabartma olarak taşla işlenmiştir. Şerefeden sonra külaha kadar minare düz yükselmiştir. Külahın altında ise şerefe korkuluklarındaki taş üzerine yapılan bezemeler tekrarlanmıştır (Söylemez, 2010:156).

Vaaz Kürsüsü, Mihrap ve Minber

Cami içlerini tamamlayan en önemli unsurlardan olan Vaaz kürsüsü, mihrap ve minberler form ve bezemeleriyle yapıldıkları dönemin üslup özelliklerini en iyi yansıtan unsurlardandır. Ayrıca camilerdeki sanatsal değişimler öncelikle bu üç unsurda gözükmektedir.

Üslup özelliklerine dayanılarak Emirgan Camii'nin vaaz kürsüsü, mihrap ve minberi II. Mahmud döneminin sanatsal özelliklerini taşımaktadır. 1838'deki büyük onarım sırasında caminin genelinde olduğu gibi tamamlayıcı unsurlar da yenilenmiştir. Bu nedenle kitabesi bulunmayan vaaz kürsüsü de malzeme, teknik, süsleme, form ve üslup özellikleri göz önünde bulundurulduğunda 1838'e tarihlendirilebilir. Vaaz kürsüsü, harimin güneydoğu köşesinde, Hünkâr mahfilini taşıyan sütunların arasına yerleştirilmiştir (Saat, 2008:64). Nitekim geç dönem sanatsal özellikleri taşıyan vaaz kürsülerinde olduğu gibi Emirgan Camii vaaz kürsüsünün

yuvarlak formlu gövde bölümü kaidenin üstündeki kısa sütun üzerinde yükselmektedir. Vaaz kürsüsünün yapımında ayağın yerine düz, iç bükey ve dışbükey silmelerle vurgulanan kademeli kaideler kullanılmıştır (Apa, 2008). Ahşap malzemeden yapılan vaaz kürsüsünün korkuluğu ise bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kakma, kabartma, geçme ve delik işi teknikleri kullanılmıştır. Kürsünün gövdesi iri yaprak motifleri ile donatılmıştır (Saat, 2008:64).

Minberin üzerinde yapıldığı dönemi belirten herhangi bir kitabe bulunmamasına rağmen alınlığındaki celi sülüs ile yazılmış Kelime-i Tevhid H.1280 (M.1863) tarihlidir (Ersoy, 2002:134). Minber mermerdendir. Süsleme programı açısından değerlendirildiğinde üzerindeki varaklı bezeme kompozisyonları, volütlü ve varaklı sütunları, minbere çıkış kapısı üzerindeki bitkisel ve varaklı kompozisyon ile II. Mahmud dönemi sanatsal üsluplarını sergilemektedir.

Mihrap da üzerinde taşıdığı bezeme kompozisyonları göz önünde bulundurulduğunda caminin yenilediği II. Mahmud dönemine mal edilmektedir. Mihrabı tarihlendirmede nişindeki kalemîşi bezemelerindeki kompozisyonlar, iki yanındaki payeler ile üstlerindeki rozet ve yaprak motifleri önemli unsurlardandır. Mihrabın üzerinde ise yeşil levha üzerine altın kullanılarak celi sülüs ile yazılmış Âl-i İmrân süresinin 37. Ayeti bulunmaktadır (Ersoy, 2002:134).

Hünkâr Mahfili

Ampir üslubunun etkileri yapının her bir ögesinde kendini göstermektedir. Yapımına dair bir tarih bulunmayan Hünkâr mahfilinin tarihlendirmesi süsleme üslubuna göre değerlendirilmektedir. Hünkâr mahfili de taşıdığı süsleme üslupları ile geç dönem özelliklerini göstermektedir.

Emirgan Camii'nin Hünkâr mahfili, son cemaat yerinin üst katına "L" planlı olarak yerleştirilen mahfilin güneydoğusuna eklenmiştir. Sekiz sütun tarafından taşınan mahfilin dört sütunu Hünkâr mahfilinin taşıyıcısı konumundadır. Altın yaldızla boyanmış akantus yapraklı başlıkları bulunan sütunlar kare planlı taş kaideler üzerindedir. Ayrıca doğusunda ahşap Hünkâr kasrı

bulunmaktadır. Mahfilin harime bakan cepheleri deliği tekniği kullanılarak yapılmış, her biri dörtlü olarak yan yana sıralanmış motiflerden oluşan korkuluklar bulunmaktadır. Ayrıca korkuluklar hünkâr mahfilini aşarak mahfilin tamamını dolanmaktadır. Sütunların üzerine denk gelecek şekilde korkulukların üzerine yerleştirilmiş ve altın yıldızla boyanmış ahşap çiçek motiflerinden üçü hünkâr mahfilinin harim cephesine denk gelmektedir. Hünkâr mahfilinin harim cephesindeki dört sütunun arasında altın yıldızla boyanmış kafesler bulunmaktadır. Pirinç döküm tekniğiyle yapılmış kafes levhalar ampir üslubundadır. Ayrıca kafes levhalar II. Mahmud döneminin bezeme öğelerinden olan ve “Sultan Mahmud Güneşi” olarak adlandırılan ışınal doğrulardan oluşan bir taç bölümü ile sonlandırılmıştır. Kafesin içi ise bir meşale ve onun çevresine serpiştirilmiş buğday başakları, kurdele ve çiçek motifleri ile bezenmiştir (Çetinaslan, 2012:191).

Emirgan Cami'nin Bugünkü Durumu

Günümüzde Sakıp Sabancı Caddesi (Boyacıköy) ile Doğu Muvakkithane Caddesinin köşesinde bulunan Emirgan Camii, II. Mahmud dönemindeki büyük yenilenmeden sonra geçirdiği onarımlarla günümüze kadar ulaşmıştır. Mihrap eksenindeki giriş kapısının üzerine konulan I. Abdülhamid dönemi kitabesi halen yerinde bulunmaktadır.

Beden duvarları kesme taştan olan cami, 15.50 x 15.50 m. ölçülerinde kare planlı ve üst çatı örtüsü ahşaptandır (Köşklü, 1993:104). Cami dışarıdan iki katlı görünmesine karşılık arazi eğiminden dolayı güney ve batı beden duvarlarının zemininde depo olarak kullanılan bodrum katları bulunmaktadır. Güney ve batı beden duvarları ufak teferruatlar haricinde birbirinin aynısıdır. Güney beden duvarı iki korniş ile kesilerek üç bölüme ayrılmıştır. Üç ayrılan beden duvarının alt kısmı kesme taşlarla işlenirken orta ve üst bölüm ikisi köşelerde yedi paye ile dikey olarak bölümlendirilmiştir. Üst katta payeler arasında ortasında dışarı taşkın kilitli taş bulunan yuvarlak kemerli altı tane pencere bulunmaktadır. Alt kat yani bodrum üstündeki beş pencere ise dikdörtgen ve dış tarafı demir kafeslidir. Beden duvarlarında çatıya geçiş ise payeler bittikten sonra kademeli saçak sistemiyle sağlanmıştır. Güney beden

duvarlarına pencere detayları, gömme payeler, enine kornişler ve kademeli saçak görüntüsü ile hareketlik katılmıştır. Güney beden duvarları ile aynı özelliklere sahip batı beden duvarlarında zemin eğiminden dolayı payeler birinci korniş yerine zemindeki kornişten başlatılmışlardır.

Caminin güney cephesindeki avlu ile kuzey cephesindeki avlu-ya giriş cephesi demir parmaklıklarla çevrilidir. Enine kornişlerle iki bölüme ayrılan kuzey cephesinin ortasında giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısının iki yanındaki mermer payeler üzerinde caminin ilk yapıldığı dönemi ifade eden celi ta'lik inşa kitabesi bulunmaktadır. Kuzey cephesinin ortasında bulunan ana giriş kapısından öncelikle son cemaat yerine girilir. Dört pencereye yer verilen son cemaat yerinin solunda imam odası sağında ise kadınlar mahfiline çıkış merdivenleri bulunur. Ayrıca merdivenlerin yanında minareye çıkış kapısı bulunmaktadır. Son cemaat yerinin üst katıda kadınlar mahfili olarak ayrılmıştır. Enine kornişlerle iki bölümden oluşan bu cephenin üst katında ise altı adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

Caminin iç mekânında ise son cemaat yerinden harem kısmına geçişin karşısında mihrap yer almaktadır. Mihrabın beden duvarlarından dışına taşmış herhangi bir çıkması yoktur. Dıştan, kör bir pencere formundadır (Berberoğlu, 2010:93). Yarım yuvarlak niş şeklindeki mihrabın içi kalemşi ile bezenmiştir. Burada stilize yaprak, çiçek motifleri ve kıvrık dal örnekleri bulunmaktadır. Ayrıca mihrap nişinin tam ortasında çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan zincirlerle tutturulmuş bir kandil kompozisyonu vardır. Mihrabın iki yanında ise başlıkları ve cephesi varaklarla bezenmiş payeler bulunmaktadır. Payelerin üstü kornişlerle bölünerek iki kademeli olarak bir miktar daha uzatılan bölümler arasına varaklı rozet ve yaprak motifleri uygulanmıştır. Haremin iç kısmından pencereler mermerden dikdörtgen çerçeveli ve köşelerinde varaklı kabartma rozetler bulunmaktadır. Mahfilin daire ile yıldız şeklinde motiflerle bezenen ahşap korkuluğu alt ve üst pencereler arasında devam ederek bir bütünlük oluşturmaktadır. Harem cephesindeki gömme sütunlar ve üst kattaki sütun başlıkları volütlü ve üzerleri varaklıdır. Alttaki sütunlar ise kaideler üzerindedir.

Caminin mermer minberi harimin genelinde olduğu gibi varaklı bezemeler ile hareketlendirilmiştir. Minberin merdivenlerinin yan korkuluklarında harimi çeviren mahfilin ahşap korkuluklarındaki oymalı bezemeyi andıran varaklı kompozisyonlarla süslenmiştir. Aynalık kısmında ise yaprak motifleri ile kompozisyon oluşturulmuştur. Haremin bütünlüğü düşünülerek minberin girişinin iki yanında ve köşk kısmı ile külahını taşıyan zarif sütunların başlıkları volütlü ve varaklıdır. Ayrıca sütunların kaidelerinde rozet motifleri kullanılmıştır. Minberin çıkış kapısının tacında ise bitkisel motiflerle kompozisyon oluşturulmuş ve sonrada varaklanmıştır. Minberin süpürgelik kısmında ise yuvarlak kemerli üç açıklık bulunmaktadır.

Yuvarlak formdaki vaaz kürsüsü de yapıldığı dönemin özelliklerini korumaktadır. Gövdenin üzerindeki bitkisel motifli korkuluklar ve gövdenin altındaki bölgeyi saran yaprak motifleri ile haremin bezeme programına uyumludur.

Emirgan Cami'nin ahşap tavanı bulunmaktadır. Üzeri kiremit örtülüdür. Beyaz zemin üzerinde yer alan oval formdaki göbekte bezemeler varaklıdır ve ampir üslubunun özelliklerini yansıtmaktadır. Göbeğin ortasında II. Mahmud döneminin en çok kullanılan kompozisyonu «Sultan Mahmud Güneşi» bulunmaktadır. Bu sebeple II. Mahmud dönemine tarihlendirilmektedir. Göbeği çevreleyen şeritlerin köşelerinde çiçek rozetleri bulunmaktadır. Dikdörtgen içinde Sultan Mahmud güneşini çevreleyen fiyonklarla birbirine tutturulmuş yarım daire şeklinde süsleme yer almaktadır.

Emirgan Cami'nin beden duvarlarındaki paye, korniş ve üst pencere kenarlarındaki kilit taşları harici dış cephede süslemeler daha çok minarede toplanmıştır. Caminin kuzeybatısında çatı seviyesinden başlayan minare, zaman içinde hasar görse de geçirdiği onarımlarla ilk formunu koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Nitekim bunun göstergesi de minarenin süslemelerinde bulunan akan-tus ve soyut yaprak üslubundaki süslemelerin yapının geç dönem mimari eserlerden olduğunun kanıtıdır (Söylemez, 2010:157).

Caminin Muvakkithane Caddesine bakan tarafında ve caminin doğu cephesini kaplayacak şekilde beden duvarlarına bitişik

olarak inşa edilen Hünkâr Kasrı bulunmaktadır. Camiye alt ve üst katlarda yer alan kapılarla bağlı Hünkâr Kasrı'nın batısında müstakil bir girişi de vardır. Hünkâr Kasrı'nın müstakil girişine yapıldığı dönemde padişah kayıkla gelir, iki yanından mermer payeli merdivenlere yavaşır ve ahşap Hünkâr Kasrına çıkardı (Berberoğlu, 2010:92). İki mermer payeye oturan bu kapının üstünde I. Abdülhamid'in tuğrası ile II. Mahmud döneminde caminin yenilendiği H. 1254- M.1838 tarih ve Şair Ziver'in on altı mısralık yazısı Yesarizâde Mustafa İzzet (Ergin, 2010:42) tarafından taşla işlenen onarım kitabesi bulunur. Ahşap ve iki katlı oluşuyla döneminin Hünkâr mahfillerinden ayrılmaktadır. Kasrın batı cephesindeki sütunlarla çevrili ana girişi dışa taşırılmış bölümle korumaktadır. Hünkâr Kasrı'nda giriş cephesindeki pencerelerden kaynaklanan simetri sorunu ise aslında onarımlar sırasında girişin sağındaki pencerelerin kapatılmasından kaynaklanmaktadır (Köşklü, 1993:106). Günümüzde cami avlusunun kuzeyinde ise Emirgan karakolu, gasilhane, helalar ve şadırvan bulunmaktadır.

Sonuç

I. Abdülhamit'in eşi ve oğluna adanarak yaptırdığı Emirgan Camii Boğaziçi semtinin merkezi yapısını oluşturmaktadır. Her ne kadar semtin kuruluşu 17. Yüzyılın başı olsa da camiyle birlikte semt geniş bir yerleşim mekânına dönüşmüştür. Boğaziçi'nde servi ağaçlarıyla dolu koruluktan camiyle birlikte bir semt hâsıl olmuştur. Caminin günümüzdeki yapısının I. Abdülhamit döneminde inşa edilenden daha ziyade II. Mahmut dönemindeki ana tamirata dayandığı söylenebilir. Nitekim Osmanlı arşivlerindeki belgeler ve bizatihi caminin sanatsal üslubunun gösterdiği gibi yapı asıl olarak II. Mahmut dönemine aittir.

Onarım belgeleri kronolojisinden anlaşıldığı kadarıyla cami yirmi ile otuz yılda bir büyük tamiratlar geçirmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında tamiratlar aksasa da 1950 sonrasında devam etmiştir. 2005-2009 yılları arasında yapılan son büyük tamirat ile cami bugünkü şeklini kazanmıştır. Çevresinde farklı zamanlarda inşa edilen muvakkithane, hünkâr kasrı ve çeşme gibi tamamlayıcı unsurları da halen ayakta.

KAYNAKÇA

A. Yayınlar

- Ağaoğlu, M. "Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamid Devri İstanbul Çeşmeleri", Sosyal Bilimler Dergisi, 70-115, 2018, 20.02.2019 tarihinde <http://sobider.com/DergiArama.aspx?Turu=True&Kelime=Mert%20A%C4%9EAO%C4%9ELU> adresinden alındı.
- Ahmet C. P. (1994), *Tarih-i Cevdet, II:142*, İstanbul: Çevik Yayınları.
- Akgün, M. (1974), *18.yy İkinci Yarısı İstanbul Çeşmeleri*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Apa, G. "Osmanlı Geç Dönem İstanbul Vaaz Kürsüleri". XII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Çanakkale, 15-17 Ekim 2008, 14.02. 2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/280711662_OSMANLI_GEC_DONEM_ISTANBUL_VAAZ_KURSULERI adresinden alındı.
- Aksoy, H. (2013), "Ziver Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44: 474-475. İstanbul: TDV Yayınları.
- Aysu, Ç. (1994), "Emirgan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III:168-169. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Berberoğlu, B. N. (2010), *Boğazın İncileri Yalı Camileri*, İstanbul: Portakal Basım Yayınları.
- Çelebi, G. (2013), *Boğaziçi Yerleşmelerinde Emirgan'ın Tarihsel Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çetinaslan, M. (2012), *Osmanlı Camilerinde Hümkâr Mahfilleri*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Demirsan, B. (1994), "Emirgan Camii". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III:168-169. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Derman, U. (2006), "Mustafa İzzet, Yesarizâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31: 307-309. İstanbul: TDV Yayınları.

- Derman, U. (2013), “*Yesâri Mehmed Esad*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43: 486-487. İstanbul: TDV Yayınları.
- Egemen, A., (1993), *İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri*. İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Ergin, Ş. (2010), *Emirgan Camii Tarihçesi ve Emirgan Tarihi*, İstanbul: Altınoluk Yayıncılık.
- Ersoy (Top), F. G. (2002), *İstanbul’daki Selatin Camilerinin Kitabeleri, Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.*
- Evliya Çelebi b. Muhammed Zilli, (1996), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1995), “*Empire*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI: 159-163. İstanbul: TDV Yayınları, C.XI, İstanbul.
- Goodwin, G. (2012), *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kargı, H. (2008), “*Boğaziçi Muvakkithaneleri*”. *Geçmişten Günümüze Boğaziçi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- İnal, M. K., (1953), *Son Hattatlar*, Maarif Vakfı Bilim Eserleri Müdürlüğü.
- Köşklü, Z. (1993), *I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Osmanlı Dini Mimarisi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Mehmed, S. (1996), *Sicill-i Osmani 1*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, cilt 1.
- Mekatib-i Umumiye Talebesine Mahsustur, *Müfettiş Raporu*, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 1120 nolu eser, 1912-1914, 86.
- Ödekan, A. (1993), “*Ampir Üslubu*”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1: 247-248. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Özkılıç, S. K. (2015), *1894 Depremi ve İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rado, Ş., *Türk Hattatları*. İstanbul: Yayın Matbaacılık.

- Saat, A. (2008), İstanbul Selatin Camilerindeki Vaaz Kürsüleri. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Saatçi, S., (2008), “Boğaziçi Medreseleri ve Sıbyan Mektepleri”. *Geçmişten Günümüze Boğaziçi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Serin, M. (2012), “Abdülfettah Efendi”, *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, 18-19. İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları: 23.
- Serin, M. (1995), “Emin Efendi, Edirneli”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI:114-115. İstanbul: TDV Yayınları.
- Söylemez, D. İ., (2010), *Batılılaşma Dönemi İstanbul Camii Cepheleğinde Taş Süsleme (1703-1839)*, Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1952), “Emirgan’a Dair”, Boğaziçi’ne Dair. İstanbul: Cumhuriyet.

B. Arşiv Belgeleri

- CDA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi), Hatt-ı Hümayun (HAT) / 1625-7-1255 Z (Zi’l-hicce) 29- 1
- CDA, (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi), İrade Dâhiliye (İ.DH) / 1286 – 101208 – 1260 Z (Zi’l-hicce) 29 – 1
- CDA, İrade Dâhiliye (İ.DH) / 233 – 14035 – 1267 C (Cemaziye’l-ahir) 24 – 1
- CDA, İrade Dâhiliye (İ.DH) / 542 – 37732 – 1282 C (Cemaziye’l-ahir) 18 – 1
- CDA, İrade Dâhiliye (İ.DH) / 663 – 46181 – 1290 M (Muharrem) 10 -1
- CDA, İrade Dâhiliye (İ.DH) / 91 – 4537, 1259 Za (Zi’l-ka’de) 21 – 1
- CDA, İrade Dâhiliye (İ.DH) / 93-4664-1260 Za (Zi’l-ka’de) 01- 1
- CDA, İrade Evkaf (İ.EV) / 40 – 14 - 02 – 01
- CDA, İrade Şurâ-yı Devlet (İ. ŞD) / 54 – 3070 – 1298 B (Recep) 10 – 2
- CDA, İrade Şurâ-yı Devlet (İ. ŞD) / 70 – 4131 – 1301 Z (Zi’-hicce) 25 – 2

CDA, İrade Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD) / 101 – 19 – 1298 M (Muharrem)
13 - 2

CDA, İrade Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD) / 149 – 69 – 1317 Ca 13 – 1

CDA, İrade Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD) / 180 – 33 – 1325 M 24 – 1

CDA, İrade Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD) / 54 – 3070 – 1298 B (Recep) 10
– 1

İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 20. 1.1951 tarihli yazı.

İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 8.1951 tarihli belge.

İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 29.4.1953 tarihli belge.

İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 9.7.1953 tarihli belge.

İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 25.12.1953 tarihli belge.

İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 9. 1958 tarihli yazı.

İstanbul I. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 28.03.1964 tarihli yazı.

İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 7.4.1964 tarihli belge

İstanbul I. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 29.11.1968 tarihli yazı.

İstanbul I. Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 4.1.1983 tarihli belge.

İstanbul III Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
Müdürlüğü, 7. 9. 1959 tarihli belge.

İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge
Kurulu Müdürlüğü, 27.8.1970 tarihli belge.

İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge
Kurulu Müdürlüğü, 11.8.1972 tarihli belge.

İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge
Kurulu Müdürlüğü, 30.09.2001 tarihli belge.

İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge
Kurulu Müdürlüğü, 30.05.2005 tarihli belge.

İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge
Kurulu Müdürlüğü, 17.4.2006 tarihli belge.

VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), Sultan Hamid Evvel
İbni Sultan Ahmed Halis Defteri, 179 / 1407. (H.15 Muhar-
rem 1195 – M.11 Ocak 1781)

EKLER

Ek 1. Emirgan Hamid-i Evvel Camii ve Hünkâr Kasrı (N. Bezci, 21.4.2018)

Ek 2. Emirgan Hamid-i Evvel Camii Giriş Cephesi (N. Bezci, 21.4.2018)

Ek 3. Emirgan Hamid-i Evvel Camii Harem Kısımı (N. Bezci, 21.4.2018)

Ek 4. Caminin Harem Bölümü ve Hünkar Mahfili (N. Bezci, 21.4.2018)

Ek 5. Son Cemaat Yerinden Hareme Giriş Kapısı ve Kadınlar Mahfili
(N. Bezci, 21.4.2018)

Ek 6. Emirgan Hamid-i Evvel Camii Çeşmesi (N. Bezci, 21.4.2018)